

AUTIZM TASHXISLI BOLALARDA TAJOVUZNING SABABLARI VA UNI KAMAYTIRISH YO'LLARI.

Saliyeva D.A.

Qo'qon davlat universiteti "Psixologiya" kafedrası
mudiri psixo.f.n., professor.

Ozirgi kunda autizm tashxisli bola bilan muloqot qilishda o'qituvchilar va ota-onalar duch keladigan eng dolzarb muammolardan biri bu tajovuzkorlikdir. Agressiya va tajovuzkorlik bir biridan farq qiladi. Agressiya - bu shaxsiy xususiyat, odat va hamma narsaga tajovuzkor munosabatda bo'lish tendentsiyasi. Bu ota-onalar tomonidan rag'batlantirilgan turli xil ogohlantirishlarga halokatli reaksiyalar sifatida namoyon bo'ladigan bolalar xatti-harakatlarining o'ziga xos namunasi bo'lib natijada salbiy xulq-atvor odatlari paydo bo'ladi.

Agressiya - bu boshqa shaxsga yoki odamlar guruhiga zarar yetkazishga qaratilgan har qanday harakat. Bu reaktiv, ongsiz va avtomatik ravishda sodir bo'ladi. Autizm tashxisi bo'lgan bolalarda tajovuzkorlik bu refleksdir. Ko'pincha, u boshqa odamlarga nisbatan namoyon bo'ladi: autistik bola urishi, boshqalarni urishi, tishlashi, narsalarni tashlashi va sh kabi. Boshqalarga qaratilgan tajovuzdan tashqari, autistik bola o'ziga zarar yetkazishi mumkin. Bunga o'z-o'ziga zarar yetkazish, zo'ravonlik bilan bosh urish, baland ovozda yig'lash yoki qichqiriq va kattalar yaqinlasha olmaydigan tepish kiradi. O'z-o'ziga tajovuz qilish bolaning sog'lig'iga haqiqiy xavf tug'diradi. Autizm spektrining buzilishida yosh xavf omilidir: bola qanchalik yosh bo'lsa, ular nazoratsiz tajovuzkorlik hujumlarini boshdan kechirish ehtimoli ko'proq.

Autizmli bolalarda ijtimoiy aloqalar buzilganida, tajovuzkorlik kuzatilishi mumkin, bu ularning qo'rquv, tashvish, g'azab yoki boshqa his-tuyg'ularini ifodalashning yagona usuli hisoblanadi. Atrofdagi kattalar uchun har qanday tashqi ogohlantirishlar bunday bolani bezovta qilishi mumkinligini tushunishi muhim, shunda ular tajovuzkor reaksiyalar odatini bartaraf etishlari mumkin. Autizm tashxis bilan og'rigan bolalarda tajovuzkorlik hissiy stimulyatsiya (haddan tashqari baland tovushlar, yorqin yorug'lik, yoqimsiz to'qimalar va boshqa tirnash xususiyati beruvchi) kabi kuchli qo'zg'atuvchi tomonidan tananing himoya mexanizmlari faollashganda sodir bo'ladi. Kattalar uchun tabiiy ko'rinadigan yangi narsalar autizmli bolalarda xavotirni kuchaytiradi. Bu holatda tajovuz, qayg'uli vaziyatlardan yoki harakatlardan qochishga urinish bo'lishi mumkin. Autizm tashxisli bolalarning aksariyati og'zaki nutq faoliyatni buzadi, shuning uchun ular o'z ehtiyojlarini har tomonlama yetkazishga harakat qilishadi. Ba'zida bu o'zini tajovuzkorlik sifatida namoyon qiladi.

Autizm tashxisli bolalardagi tajovuzni bartaraf etishda bolaning his-tuyg'ularini tan olish kerak, agar biror narsa ularni jiddiy bezovta qilsa. Misol uchun, agar baland tovushlar ularni bezovta qilsa, televizorni o'chirib qo'ying yoki agar ular

haddan tashqari hissiy yukni boshdan kechirsa va norozi bo'lsa, o'qishdan tanaffus qiling. Hatto salbiy his-tuyg'ularni ifodalash mutlaqo tabiiy va taqiqlanmasligi kerak. Agar bola his-tuyg'ularni ifodalash maqbul va zarur ekanligini tushunsa, kattalar uchun qiyin vaziyatlarga javob berish uchun o'z xatti-harakatlarini moslashtirish ancha oson bo'ladi.

Har bir bola kattalarning hissiy xatti-harakatlarini modellashtiradi va autizm tashxisi bilan og'rigan bolalar bundan mustasno emas. Shuning uchun, kattalar o'zlarining his-tuyg'ularini xotirjamlik bilan ifodalashlari va ularni xafa qiladigan narsalarni og'zaki tushuntirishlari muhimdir. Bu bolaga turli vaziyatlarda tegishli xulq-atvor namunalarini qabul qilish va rivojlantirishni osonlashtiradi.

Mutaxassislar autism tashxizli bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlarni kamaytirishning samarali usullarini taklif qilishadi, masalan, ABA terapiyasi. Bu nafaqat tajovuzkorlik bilan birga keladigan tantrums sonini kamaytiradi, balki bolani o'zini o'zi boshqarishga o'rgatadi. O'z farzandlari bilan ABA terapiyasidan foydalangan mutaxassislar va ota-onalar quyidagi fikrlarni bildirishdi:

- muloqot qobiliyatlari yaxshilanadi;
- adaptiv xatti-harakatlar normallashtiradi;
- o'rganish qobiliyati yaxshilanadi.

Bundan tashqari, ushbu dastur xulq-atvor muammolarini sezilarli darajada kamaytiradi. Bundan tashqari, ABA terapiyasi qanchalik erta boshlansa (maktabgacha ta'lim muassasasida), natijalar shunchalik sezilarli bo'lishi isbotlangan. Autizm tashxisli bolalarda tajovuzni kamaytirishning yana bir usuli bu A-B-C usulidir. Potentsial tajovuzni taxmin qilish uchun A-B-C printsiptan foydalaning:

A - bu zaruriy shart. Bu tajovuzga yordam beradigan omillar. Old shartni aniqlashtirish uchun voqea sodir bo'lgan vaqtni, sanani, joyni va holatlarni aniq qayd etish muhimdir.

B - bu xatti-harakatlar. Bu bolaning qo'zg'atuvchi omilga qanday munosabatda bo'lganini tasvirlaydi.

C - oqibatlar. Bolaning harakatlari qanday oqibatlarga olib keldi? Ular ularga va ularning atrofida qilargacha qanday ta'sir qildi? Bu savollarga javob berib, bolaning tajovuzkor xulq-atvorini nima qo'zg'atayotganini va tajovuzni kamaytirish uchun qanday harakatlar qilish mumkinligini aniqlash mumkin.

Voyaga yetganlarning vazifasi autizm tashxisli og'rigan bolani his-tuyg'ularini ifoda etishga o'rgatishdir. Mutaxassislar quyidagilarni tavsiya qiladi:

- ✓ Har bir stressli vaziyat (baland shovqin, yangi odamlar, notanish joylar va boshqalar) uchun vizual harakatlar rejasini ishlab chiqish;
- ✓ Bolani mustaqil ravishda tinchlantirishga o'rgatish (chuqur nafas olish, o'ngacha hisoblash, uzoqdan qo'zg'atuvchidan uzoqlashish);
- ✓ Autizm tashxisli bolani o'zi xohlagan narsani (oshxona, hojatxona, o'yinchoq yoki buyumning rasmlari, tovushlar, imo-ishoralar) tasvirlashda foydalanishi mumkin bo'lgan signallar haqida o'ylab ko'ring;
- ✓ Farzandingizga o'rgatgan vazifangizni har bir to'g'ri bajargani uchun maqtang. Yutuqlarni mukofotlar bilan mustahkamlang.

Uy autism tashxizli bolalarning ko'p vaqtini o'tkazadigan joy bo'lib, tinch muhitni saqlash stressni kamaytirishga, depressiyani oldini olishga va tajovuzga qarshi kurashishga yordam beradi. Autizm tashxisi bilan og'rigan bolalar barqarorlikka erishadilar, shuning uchun izchil tartibni kuzatish va uni kun davomida bola doimiy ravishda nima qilishi kerakligini tasvirlaydigan rasmlar bilan mustahkamlash muhimdir. Uyda bola hissiy stimullardan dam oladigan va stressni yengishi mumkin bo'lgan joy yaratish juda muhimdir.

Bu bolalar uzoq vaqt davomida yangi ko'nikmalarni o'rganish davomida qiyinchiliklarga duch kelishadi va ma'lumotlarni qayta ishlash va idrok etish ba'zan hissiy ortiqcha yuklarga olib kelishi mumkin. Buning oldini olish uchun ularni alohida xona bilan ta'minlang va uni mos ravishda bezang. Shaxsiy makonga ega bo'lish o'quv jarayonida dunyoqarash va yangi ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Xavfsizlik hissi, shuningdek, autizm tashxisli bolalarni o'z-o'ziga yordam berish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Albatta, bola tanish muhitda bo'lsa, ular tinchroq va muvozanatli bo'ladi. Ammo o'quv jarayoni, ayniqsa boshida, boladan stereotipik xatti-harakatlarni o'zgartirishni talab qiladi. Bu ham o'qituvchilarga nisbatan tajovuzni keltirib chiqaradi. Maktabda bola ko'plab yangi qoidalarni o'rganishi kerak. Bunga nafaqat ijtimoiy o'zaro ta'sirdagi qiyinchiliklar, balki faoliyatni ixtiyoriy tartibga solish va o'zini o'zi boshqarishning yetishmasligi ham to'sqinlik qilishi mumkin. Ular sinfda o'tirishni, o'qituvchining iltimosiga binoan turishni va javob berishni va o'quv materialini ko'rsatmalarga muvofiq takrorlashni o'rganishlari kerak, bu autism tashxisli bola uchun juda muammolidir. Shuning uchun bu borada o'qituvchilar oldida muhim vazifalar turibdi, agar ular bajarilsa, autizm tashxisi bilan og'rigan bolani muvaffaqiyatli o'qitishga yordam beradi:

- ✓ maktabga moslashish: kun tartibiga, xulq-atvor normalariga va sinfda boshqa bolalarning mavjudligiga moslashish;
- ✓ ta'lim stereotiplarini shakllantirish: partada ishlash, darsga tayyorgarlik ko'rish, savollarga javob berish;
- ✓ sinfda xulq-atvor namunalarini rivojlantirish: turli xil ish uslublarini o'rgatish (stolda, doskada, individual topshiriqlar, frontal savollar va boshqalar);
- ✓ muloqotni rivojlantirish: o'qituvchi bilan, bolalar bilan.

Autizm tashxisi bilan og'rigan bolalarda tajovuzni bartaraf etish bo'yicha o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi birgalikdagi va tizimli ish ularning kommunikativ xatti-harakati va kognitiv faolligini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок: Пути помощи. - М.: Теревинф, 1997. - 341 с.
2. Никольская О.С. Аффективная сфера человека: Взгляд сквозь призму детского аутизма. - М.: Центр лечебной педагогики, 2000. - 362 с.
3. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция / В.В. Лебединский, О.С. Никольская, Е.Р. Баенская, М.М. Либлинг. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990.- 197 с.
4. Рахмонова, О. О., Д. А. Салиева, and Г. Б. Ниятбаева. "Psychological aspects of directing students to professions in the educational

process." Вестник КазНПУ имени Абая серия «Специальная педагогика» 71.4 (2022): 126-130.

5. Салиева, Дилором Абдуллаевна. "ПРОБЛЕМА КРИЗИСНЫХ ПЕРИОДОВ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА." TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI 3.2 (2023): 423-425.

6. Saliyeva, Dilorom Abdullayevna, and Mukhammadrizo Juraboyev. "AGGRESSIVE BEHAVIOR IN CHILDREN-PSYCHOCORRECTION WORKS USED IN ELIMINATING THE BEHAVIOR." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 1838-1842.